

فصلنامه توسعه اجتماعی (توسعه انسانی سابق)، دوره ۱۵، شماره ۳، بهار ۱۴۰۰، صفحات ۱۷۶-۱۴۱
شیوع‌شناسی مصرف مواد مخدر و تبیین جامعه‌شناختی عوامل مؤثر
بر سوء مصرف مواد دانشجویان (مطالعه موردی: دانشجویان دانشگاه
اصفهان)

دکتر حمید دهقانی^۱

تاریخ وصول: ۹۹/۱۲/۱۸

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۳/۲۲

چکیده:

با توجه به اینکه یکی از مهم‌ترین معضلات فعلی در جامعه ما مصرف مواد مخدر و روانگردان‌هاست، اهمیت مسأله مصرف و سوء مصرف مواد در جوانان به دلیل حساسیت این دوران دو چندان می‌شود. این مسأله وقتی از حساسیت فوق‌العاده‌ای برخوردار می‌گردد که به عامل جوانی، عامل دانشجو بودن نیز افزوده شود؛ چرا که دانشجویان از ارکان اصلی نیروی انسانی جوامع محسوب می‌شوند و نقش به‌سزایی در تحول، پیشرفت و تعالی هر کشور دارند؛ پژوهش حاضر به منظور بررسی میزان شیوع مواد مخدر در بین دانشجویان دانشگاه اصفهان و تبیین جامعه‌شناختی عوامل مؤثر بر سوء مصرف دانشجویان انجام شده است. چارچوب نظری پژوهش مبتنی بر نظریه‌های کنترل اجتماعی هیرشی، پیوند افتراقی ساترلند و ساخت اجتماعی و آنومی مرتن بنا شده است. جامعه آماری پژوهش شامل کلیه دانشجویان دانشگاه اصفهان در سال ۱۳۹۸ بوده است. حجم نمونه با استفاده از فرمول کوکران برابر با ۴۸۰ نفر است که بصورت تصادفی انتخاب شده‌اند. روش پژوهش پیمایش از نوع توصیفی - تحلیلی و ابزار پژوهش پرسشنامه تغییر یافته شیوع‌شناسی مصرف مواد جهت جمع‌آوری داده‌ها می‌باشد. تحلیل داده‌ها با استفاده از نرم‌افزار SPSS 25 انجام شد. ضریب آلفای کرونباخ کل، (۰/۷۹۰) به دست آمده است. نتایج تحلیل داده‌ها نشان داد که تجربه مصرف در نوجوانی، پیوند اجتماعی، کنترل اجتماعی و دوستان هنجارشکن به ترتیب بیشترین تأثیر را بر سوء مصرف مواد در بین جوانان دارند. بعد از آن عوامل دیگری مانند جنسیت، دسترسی به مواد و نظارت خانواده بر میزان سوء مصرف مواد در بین دانشجویان تأثیرگذار است.

مفاهیم کلیدی: سوء مصرف مواد، شیوع‌شناسی، دانشجویان، تبیین جامعه‌شناختی

^۱ استادیار گروه علوم اجتماعی دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران dehghan_hamid@yahoo.com

مقدمه و بیان مسأله

سوء مصرف مواد یکی از مشکلات اساسی جوامع امروزی است، مشکلی که میلیون‌ها زندگی را ویران و سرمایه‌های کلان ملی را صرف هزینه‌های مبارزه، درمان و صدمه‌های ناشی از آن می‌کند. سالانه، حدود ۲۴۳ میلیون نفر در جهان مواد مصرف می‌کنند، که بیش از ۱۸۳ هزار نفر آنها بر اثر سوء مصرف مواد می‌میرند (گزارش سالانه مصرف مواد سازمان ملل، ۲۰۱۴:۷). در طی چهار دهه گذشته، به دلایل متعددی، عرضه و تقاضای مواد به‌طور فزاینده‌ای در کشور افزایش یافته و اعتیاد به منزله مشکلی اجتماعی و سوء مصرف مواد به مثابه رفتاری پرخطر در جامعه مطرح شده است (میرمحمد تبار و مظلومی، ۱۳۹۶:۱۴۷).

در واقع سوء مصرف مواد را باید یکی از بارزترین مشکلات زیستی - روانی - اجتماعی^۱ دانست که می‌تواند به راحتی بنیان زندگی فردی، خانوادگی، اجتماعی و فرهنگی یک فرد و جامعه را سست نموده و در معرض فروپاشی قرار دهد (ساندرز^۲، مؤسسه ملی سوء مصرف مواد^۳، ۲۰۰۷؛ چویی و ریان^۴، ۲۰۰۷). آنچه که بر اهمیت این مسئله می‌افزاید، این است که سوء مصرف مواد مخدر؛ مخصوصاً جوانان را آسیب‌پذیر می‌سازد و از نظر روانی آنها را دچار اختلالات رفتاری ساخته و از لحاظ اجتماعی آثار نامطلوبی مانند پایین آمدن کارایی و خلاقیت آنها را به دنبال دارد. علاوه بر این، اعتیاد نه تنها وضعیت فردی و اجتماعی فرد معتاد را به خطر می‌اندازد، بلکه وضعیت و پایگاه اجتماعی خانواده و افرادی را که از او نگهداری می‌کنند را نیز، به خطر می‌اندازد. که این خود جای هیچ‌گونه تسامحی را باقی نگذاشته و ضرورت تحقیقات اجتماعی را آشکار می‌سازد (جهانگیری و غلامزاده، ۱۳۹۰:۱۳۴).

سوء مصرف مواد در جوانان مسایل چندی در سلامتی و بهزیستی آنان از قبیل افزایش خطر آسیب و مرگ از طریق خشونت بین فردی، تصادفات جاده‌ای، افزایش رفتارهای پرخطر جنسی، ابتلا به بیماری‌هایی چون ایدز و مسایل و مشکلات تحصیلی را افزایش می‌دهد (فلیشر، زیروگل و چارلتون^۵، ۱۹۹۶؛ میلر، لستینگ و اسمیت^۶، ۲۰۰۱). از

¹ Biopsychosocial

² Sanders

³ National Institute of Drug Abuse (NIDA)

⁴ Choy & Ryan

⁵ Flisher, Zeirrogl & Charlton

⁶ Miller, Lesting & Smith

بین مشتريان جوان سوء مصرف مواد، دانشجويان مهم‌ترين گروه هستند. سلامتی و بهداشت روانی دانشجويان (به‌عنوان نخبگان جامعه) یکی از دل‌مشغولی‌ها و نگرانی‌های برنامه‌ریزان و تصمیم‌گیرندگان است؛ با این حال، تعداد پژوهش‌های انجام گرفته در این حیطه اندک است. در این بین، تعداد پژوهش‌هایی که به‌طور مستقیم مصرف مواد را در میان دانشجويان بررسی کرده باشد، نیز محدود است (صرامی و همکاران، ۱۳۹۲:۱۰). مدت‌هاست که استفاده از مواد مخدر به وفور در میان دانشجويان و در خوابگاه‌های دانشجویی مشاهده می‌شود و اقدام قابل توجهی برای مقابله با این مسئله صورت نگرفته است. نادیده گرفتن رواج و گسترش پرشتاب مصرف مواد و مشکلات وابسته به آن در جمعیت دانشجویی و وجود مواد آزمایشگاهی (صناعی) نظیر شیشه و اکس، مواجهه با یک خطر قریب‌الوقوع عمیق و پدافند را خبر می‌دهد و از دیگر سو کمبود پژوهش، فقدان اطلاعات آماری پایه و قابل اتکا، ناشناخته بودن انگیزه مصرف مواد در دانشجويان، روش‌ها و الگوهای مصرف و شیوع مصرف مواد و همچنین رابطه مصرف مواد با مشکلات دوران دانشجویی نظیر بی‌انگیزگی تحصیلی، افت تحصیلی، بیماری‌های جسمی و روانی، خودکشی، رفتارهای پرخطرگرانه و احساس بی‌هویتی ضرورت برنامه‌ریزی و تدوین راهکارهای مداخله‌ای پیشگیرانه را در دانشگاه‌ها آشکار می‌سازد (کوپر^۱، ۲۰۰۲؛ پرکینز، ۲۰۰۲).

بنابراین پرداختن به موضوع سوء مصرف مواد در بین دانشجويان از موضوعات اساسی نظام‌های آموزشی بوده و می‌تواند گام مؤثری در شناسایی عوامل مرتبط با این موضوع و ارائه راهکارهای مؤثر در جهت پیشگیری و درمان اختلالات سوء مصرف مواد و اعتیاد باشد. شرط لازم برای هر نوع برنامه‌ریزی، اطلاع از شرایط موجود و ترسیم وضعیت فعلی مصرف مواد در میان دانشجويان است. این در حالی است که سابقه انجام پژوهش‌های شیوع‌شناسی در میان دانشجويان در برخی از دانشگاه‌های جهان سابقه‌ای نسبتاً طولانی دارد (صرامی و همکاران، ۱۳۹۲:۱۱). هدف عمده تحقیق حاضر شیوع‌شناسی مواد مخدر و تبیین جامعه‌شناختی عوامل مؤثر بر سوء مصرف مواد در بین دانشجويان می‌باشد. همچنین به بررسی میزان استفاده از مواد مخدر در بین دانشجويان، نوع مواد مخدر مصرفی و عوامل تأثیرگذار ساختاری، فردی و زمینه‌ای بر گرایش به مصرف مواد مخدر در بین دانشجويان پرداخته می‌شود. امید است کار پژوهشی حاضر بتواند کارکرد مثبتی در کاهش گرایش دانشجويان به استفاده از مواد مخدر داشته باشد.

^۱ Cooper, Perkins

پیشینه پژوهش

در زمینه عوامل مؤثر بر گرایش به اعتیاد در داخل و خارج مطالعاتی صورت گرفته است. در این قسمت به برخی از مهم‌ترین مطالعات انجام گرفته اشاره می‌کنیم.

جدول ۱: پیشینه پژوهش

محققین	نام پژوهش	نوع پژوهش	نتایج
قنبری و دهقانی (۱۳۹۷)	بررسی و تحلیل توزیع جغرافیایی آسیب‌های اجتماعی با تأکید بر اعتیاد در اصفهان، چالش‌ها و نگرانی‌ها	توصیفی - تحلیلی	زنانه‌شدن، صنعتی‌شدن، خانوادگی شدن و سازمان‌یافته شدن مواد مخدر به‌ویژه در نقاط بحرانی اصفهان؛ شهر اصفهان شاهد تغییر الگوی آسیب‌های اجتماعی در میان گروه سنی جوانان است
عبدلی سلطان احمدی و همکاران (۱۳۹۵)	بررسی عوامل مؤثر بر سوء مصرف مواد مخدر از دیدگاه دانشجویان: کاربست نقشه‌های شناختی فازی	اکتشافی	متغیر بیکاری با درجه بیرونی ۱.۵۳، مهم‌ترین متغیر تأثیرگذار بر متغیرهای دیگر است. پس از آن اعتیاد اعضای خانواده با درجه بیرونی ۱.۰۰۸، همسالان منحرف با درجه بیرونی ۰.۷۰ در مدل می‌باشد همچنین یافته‌های پژوهش نشان داد که از نظر دانشجویان هنگامی که جوانان بیکار باشند احتمال گرایش آنها به گروه همسالان منحرف جهت گذراندن اوقات و کسب لذت و شادی بسیار بالا می‌رود، در نتیجه احتمال بیشتری دارد که گرفتار مصرف مواد شوند
طارمیان و همکاران (۱۳۹۲)	شیوع مصرف مواد در دانشجویان دانشگاه‌های علوم پزشکی شهر تهران	پیمایش (مقطعی)	بیشترین میزان مصرف مواد در طول عمر، مربوط به مصرف قلیان و پس از آن به ترتیب، سیگار و مشروبات الکلی بوده است. شیشه، کراک و هروئین نیز به ترتیب دارای کمترین میزان مصرف، و داروهایی مانند مورفین، ریتالین و ترامادول به ترتیب رتبه‌های چهارم، پنجم و ششم را از نظر میزان مصرف در بین دانشجویان علوم پزشکی داشته‌اند. میزان مصرف مواد در بین پسران بیشتر از دختران است. بر اساس نتایج این پژوهش، مصرف داروها و موادی مانند ترامادول، ریتالین، پتدین و مورفین قابل توجه بوده است
مردانی و همکاران (۱۳۹۱)	شیوع‌شناسی مصرف مواد در دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی بندرعباس	پیمایش (مقطعی)	سن شروع مصرف مواد ۲۲ تا ۲۵ سالگی است. مصرف سیگار، قلیان، مشروبات الکلی و تریاک در بین دانشجویان پسر بیشتر از دختر است و این تفاوت‌ها از لحاظ آماری بر اساس آزمون خی دو معنادار هستند. در نتیجه جنسیت، سابقه مصرف

محققین	نام پژوهش	نوع پژوهش	نتایج
			مواد در اعضاء خانواده و دوستان از عوامل خطر ساز در مصرف مواد تلقی می‌شوند
جهانگیری و غلامزاده (۱۳۹۰)	بررسی رابطه بین کنترل اجتماعی و گرایش به سوء مصرف مواد مخدر در جوانان	پیمایش (همبستگی)	بین میزان دل‌بستگی، میزان تعهد، میزان مشارکت، میزان اعتقاد جوانان و اعتیاد آنها رابطه معناداری وجود دارد
دهقانی، زارع، صدقی و پورموحد (۱۳۸۹)	شیوع و عوامل مرتبط با سوء مصرف مواد در دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی شهید صدوقی یزد	توصیفی - مقطعی	۲۱ درصد افراد مورد بررسی سابقه سوء مصرف مواد اعتیاد آور داشتند. شیوع مواد اعتیاد آور به ترتیب شامل قلیان، سیگار، تریاک، الکل، قرص‌های روان گردان، حشیش و هروئین بوده است. انگیزه گرایش به مصرف مواد در بیشتر موارد تفریح و سرگرمی و مهم‌ترین عامل گرایش به آن بیکاری عنوان شده است. شیوع مصرف مواد در مردان مجرد و ساکنین غیر بومی خوابگاه بیشتر بوده است
کاراتای و گرازسلان (۲۰۱۹)	عوامل مؤثر بر مصرف مواد و وضعیت خود کارآمدی دانش‌آموزان در شرق ترکیه	توصیفی - مقطعی	میانگین سنی اولین مصرف سیگار دانش‌آموزان ۱۳/۵ سال بود. بیش از ۶۰٪ دانش‌آموزان مشروبات الکلی را امتحان کرده بودند و تقریباً ۵۰٪ از آنها بعضی وقت‌ها یا به‌طور مرتب مشروبات الکلی می‌نوشند. نمرات خودکارآمدی پایین در مردان، در دانش‌آموزانی که خود را در مدرسه ناموفق می‌دانند، در افرادی که روابط خانوادگی و دوستی منفی دارند، در دانش‌آموزانی که سیگار می‌کشند، مشروبات الکلی می‌نوشند، افرادی که در خانواده مصرف کننده مواد بودند و حوادث آسیب‌زای را تجربه کردند، یافت شد.
دیلک اوزتاش و همکاران (۲۰۱۶)	ارزیابی عوامل مؤثر در استفاده از مواد مخدر در دانش‌آموزان	توصیفی - مقطعی	پسر بودن، بالای ۱۵ سال بودن، جدایی پدر و مادر، زندگی با اقوام، کم درآمد بودن، احساسات منفی در مورد مدرسه، عدم موفقیت در مدرسه و عدم رضایت از زندگی، از عوامل خطر برای مصرف مواد هستند
الیاس و همکاران (۲۰۱۵)	درک نوجوانان از مصرف مواد و عوامل مؤثر در استفاده از آن (یک مطالعه کیفی در ابوظبی)	کیفی (رویکرد گروه تمرکز)	عواملی که شرکت‌کنندگان معتقد بودند که مصرف مواد تأثیرگذار بوده است: ۱) روابط والدین و نوجوانان، ۲) فشار همسالان، ۳) دسترسی به مواد، ۴) دینداری و ۵) دیگران. اعتقاد بر این بود که بسیاری از عوامل خطر مصرف مواد در نوجوانان از جمله فشار همسالان، آگاهی ناکافی از عواقب مضر

محققین	نام پژوهش	نوع پژوهش	نتایج
			مصرف دارو، عوامل مرتبط با خانواده (نظارت پایین و روابط ضعیف والدین و نوجوانان)، قیمت مناسب و در دسترس بودن مواد و درآمد می‌باشد. از طرف دیگر دینداری به‌عنوان سپر در برابر استفاده از مواد به‌ویژه الکل بود
رودا سیلوا و همکاران (۲۰۱۲)	عوامل مرتبط با مصرف مواد و الکل در بین دانشجویان (سائوپائولو برزیل)	پیمایش (همبستگی)	دانشجویانی که از دخانیات و مواد مخدر غیر مجاز استفاده می‌کرده‌اند نسبت به سایر دانشجویان، در طول هفته وقت آزادتری داشتند. دانشجویانی که درآمد خانواده بالاتر و بدون مذهب بودند در معرض خطر بیشتری برای مصرف الکل و مواد مخدر هستند

با توجه به پیشینه پژوهش، پژوهشگر به این نتیجه رسید که در پژوهش‌های قبلی به بررسی همزمان عوامل فردی، اجتماعی و زمینه‌ای پرداخته نشده است. در واقع اکثر پژوهش‌های انجام شده قبلی به بررسی عوامل فردی گرایش به مواد مخدر پرداخته‌اند. بنابراین بررسی عوامل ساختاری و اجتماعی مانند دسترسی به مواد، دوستان هنجارشکن، پیوند اجتماعی، کنترل اجتماعی و نظارت خانواده، در کنار بررسی عوامل فردی و زمینه‌ای ضروری به نظر می‌رسید.

مبانی نظری پژوهش

جامعه‌شناسان علل و عوامل گوناگونی را باعث شکل‌گیری کجروی انسان‌ها می‌دانند. این جامعه‌شناسان ریشه‌های انحراف و علل آن را نه در درون فرد، بلکه در بیرون از او در واقعیت‌های اجتماعی نهادها، ساختارها، روابط اجتماعی و نظیر آن جستجو می‌کنند (محسنی تبریزی، ۱۳۸۹:۴۷). برای بررسی سوء مصرف مواد در بین جوانان نیز، نباید تنها به عوامل فردی اکتفا کرد بلکه باید به عوامل ساختاری و اجتماعی هم پرداخت. بین انواع مختلف نظریه‌ها بنیان این مقاله متکی بر نظریه پیوند افتراقی ساترلند^۱، نظریه کنترل اجتماعی هیرشی^۲ و نظریه ساخت اجتماعی مرتن می‌باشد.

^۱ Sutherland's differential association theory

^۲ Hirsch's social control theory

سوء مصرف مواد^۱: به استفاده افراطی و اعتیادگونه از داروها، سایکواکتیوها و مواد مخدر به صورتی که در آن مصرف‌کننده ماده را به مقدار یا روشی که برای خودش یا دیگران مضر است مصرف می‌کند، گفته می‌شود. تعاریف متفاوتی برای سوء مصرف مواد مخدر در بهداشت عمومی، پزشکی و زمینه‌های عدالت و کیفری استفاده می‌شود. در برخی مواقع وقتی که فرد تحت تأثیر مواد مخدر است جرائم یا رفتارهای ضد اجتماعی از او سر می‌زند و امکان دارد که برای او تغییرات شخصیتی بلندمدت هم رخ دهد (Ray & Ksir, 2002).

اعتیاد: حالتی است که در آن شخص به علت روانی یا مصرف مواد شیمیایی، طبیعی دچار ضعف اراده در کنترل تکرار اعمال خود می‌شود. هر چند ضعف اراده در نوع خود بیماری نیست ولی به علت عوارضی که بر دستگاه عصبی مرکزی شخص ایجاد شده به‌عنوان بیماری فرض می‌شود و این بیماری با ایجاد اختلال در کنترل بر سیستم رفتار، باعث تکرار آن رفتار می‌گردد (West, 2013). از سال ۱۹۶۴ میلادی، سازمان بهداشت جهانی استفاده از عبارت وابستگی دارویی یا وابستگی به دارو را به جای اصطلاح اعتیاد توصیه نموده است.

تئوری کنترل اجتماعی هیرشی

این نظریه که نظریه پیوستگی اجتماعی^۲ نیز نامیده می‌شود، اساساً برای تبیین بزهکاری نوجوانان فرموله شده است. گرچه در سایر مطالعات مربوط به رفتارهای کجروانه به‌ویژه مصرف مواد مخدر و الکلیسم نیز به‌طور گسترده به کار گرفته شده است (گادنر و شومارک^۳، ۱۹۸۹).

این تئوری با این فرض انسان‌شناسانه آغاز می‌کند که اگر انسان‌ها به حال خود رها شوند به‌طور طبیعی مرتکب جرم و کجروی خواهند شد. سابقه رفتار کجروانه به‌طور طبیعی و ذاتی وجود دارد. چون همه آدمیان نیازهای برآورده نشده و آرزوهای نامتعدد و نامحدودی دارند و رفتارهای انحرافی در بسیاری موارد آنها را راحت‌تر و زودتر به مقصودشان خواهند رساند و کامروایی را نصیبشان خواهد نمود. در واقع سائق طبیعی دستیابی به تمامی خواسته‌ها یا ارضای خواهش‌های نفسانی است که رفتارهای انحرافی را

³ substance abuse

⁴ social bond

⁵ Gardner & Shoemaker

برای اکثر مردم ممکن می‌سازد (کاستلو و وول^۱، ۱۹۹۹). در تئوری کنترل اجتماعی، افراد به‌عنوان کنشگرانی عقلانی در نظر گرفته شده‌اند که هزینه‌ها و مزایای انحراف از هنجارهای اجتماعی را محاسبه می‌کنند. وقتی کنترل‌های اجتماعی ضعیف یا غایب‌اند افراد آزادی عمل بیشتری برای زیر پا گذاشتن قوانین دارند. ضعف پیوستگی افراد به نهادهای اجتماعی، آنها را بیشتر مشغول انحراف از قانون می‌کند چون یک چنین رفتارهایی به نظرشان منفعت‌آور است. در حالی که وقتی پیوستگی فرد به نهادهای اجتماعی قوی و مستحکم است، رفتار غیر قانونی و نامشروع، شبکه مناسبات اجتماعی و تصویر مثبت فرد نزد دیگران را تهدید می‌کند. بنابراین بستگی‌ها یا قیود اجتماعی از طریق افزایش هزینه‌های پیش‌بینی شده کجروی، احتمال وقوع آن را کاهش می‌دهد (اریکسون^۲ و دیگران، ۲۰۰۰).

هیرشی بر این اعتقاد است که کج‌رفتاری زمانی واقع می‌شود که پیوند میان فرد و جامعه ضعیف باشد یا گسسته شود. هیرشی معتقد است چهار عنصر باعث پیوند فرد و جامعه می‌شوند: ۱- وابستگی، ۲- تعهد، ۳- درگیری، ۴- اعتقاد (ممتاز، ۱۳۸۵:۱۲۰).

وابستگی: داشتن «تعلق خاطر» نسبت به افراد و نهادها در جامعه یکی از شیوه‌هایی است که فرد خود را از طریق آن به جامعه پیوند می‌زند. ضعف چنین تمایلات و پیوندهایی موجب می‌شود که فرد خود را در ارتکاب کج‌رفتاری آزاد بداند (صدیق سروستانی، ۱۳۸۸:۴۸).

تعهد: افراد در هر جامعه وقت و انرژی خود را صرف دستیابی به اهداف و کسب منزلت و حسن شهرت، می‌کنند و به فعالیت‌های متداول زندگی روزمره «متعهد» بوده، از کج‌رفتاری می‌پرهیزند تا موفقیت‌هایی را که به دست آورده‌اند حفظ کنند (همان).

درگیری: بیشتر افراد در طول زندگی خود زمان و انرژی محدودی دارند. درگیری در امور زندگی روزمره به وقت زیادی نیاز دارد و خود باعث محدود شدن رفتار می‌شود. افراد بیکار و بیهوده، وقت بیشتری برای هنجارشکنی دارند (همان: ۱۲۲).

اعتقاد: اشاره دارد به میزان اعتباری که فرد برای هنجارهای قراردادی اجتماع قائل است. در حالی که می‌تواند طبق میل خود از آنها تخلف کند. بنابراین، هیرشی معتقد است که میزان اعتقاد افراد به هنجارهای اجتماعی و رعایت قوانین متفاوت است. هر چه این

¹ Costello & Vowell

² Erickson

اعتقاد در فرد ضعیف‌تر باشد، احتمال هنجارشکنی بیشتر است (ممتاز، ۱۳۸۵:۱۲۲؛ بخارایی، ۱۳۸۹:۹۴).

اندیشمندی دیگری نیز مانند دورکیم، مرتن، پارسونز، پارک و برجیس که در زمینه انحرافات اجتماعی، نظریه دارند، بر این نظرنند که میان جرم و بزهکاری و عواملی چون سن، جنس، تراکم جمعیت و رشد جمعیت شهرنشین و روستانشین همبستگی وجود دارد. بر اساس این نظریه‌ها، افراد، توسط عوامل اجتماعی کنترل می‌شوند، یعنی ساختار اجتماعی با ساز و کارهای نظارتی خود از رفتار انحرافی جلوگیری می‌کند. بر این مینا، این فقدان ثبات در ساختار اجتماعی است که باعث به وجود آمدن انحرافات در جامعه می‌شود (تراویس هیرشی؛ به نقل از ممتاز، ۱۳۸۱). نظریه کنترل اجتماعی به بررسی عوامل ساختاری و اجتماعی می‌پردازد. همچنین این تئوری می‌گوید که اگر انسان‌ها به حال خود رها شوند به‌طور طبیعی مرتکب جرم و کجروی خواهند شد. بنابراین از منظر این نظریه متغیرهایی مانند پیوند اجتماعی، کنترل اجتماعی و نظارت خانواده جزو عوامل ساختاری و اجتماعی محسوب می‌شود که بر میزان گرایش فرد به مواد مخدر مؤثر است. در واقع این متغیرها نوعی کنترل بر فرد ایجاد می‌کند و اجازه نمی‌دهد فرد به حال خود رها شود.

نظریه پیوند افتراقی ساترلند

این نظریه تأکید می‌کند که فرآیند یادگیری مجرمانه از طریق دوستان فرد مجرم تعیین می‌شود. این نظریه چهار اصل دارد: ۱- رفتار مجرمانه، مانند رفتارهای معمولی در اثر کنش متقابل با دیگران، به‌ویژه گروه دوستان آموخته می‌شود؛ ۲- فراگیری رفتار مجرمانه هم مستلزم یادگیری تکنیک‌های ارتکاب جرم و هم انگیزه‌ها، سائق‌ها و گرایش‌های مناسب برای بزهکاری است؛ ۳- انسان زمانی مجرم می‌شود که فراوانی امکانات قانون‌شکنی بیش از محدودیت‌های نامساعد آن باشد؛ ۴- پیوندهای تبهکارانه یک شخص می‌تواند از جنبه‌های خاصی همچون فراوانی، طول مدت و شدت این تماس‌ها متفاوت باشد و در تعیین تأثیر این پیوندها بر شخص به ما کمک کند (ستوده، ۱۳۷۶:۱۴).

به اعتقاد ساترلند فرایند یادگیری که شامل ارتباطات و تعامل است می‌تواند همه انواع بزهکاری و جرم را تبیین نماید. گزاره‌های نظریه یادگیری ساترلند به شرح زیر است:

- رفتار انحرافی یادگرفتنی است و ارثی و ذاتی نخواهد بود.

- رفتار انحرافی در فرایند ارتباطات یاد گرفته می‌شود (احمدی، ۱۳۸۷:۹۶). این ارتباط عمدتاً از طریق زبان انجام می‌گیرد. در بعضی موارد از طریق حرکات نیز واقع می‌گردد (ممتاز، ۱۳۸۵:۹۱).
- بخش عمده‌ای از یادگیری رفتار انحرافی در درون گروه‌های صمیمی صورت می‌گیرد (احمدی، ۱۳۸۷:۹۶).
- زمانی که رفتار کجرو آموخته می‌شود: الف) این یادگیری شامل تکنیک‌های ارتکاب جرم می‌گردد که در بعضی موارد دشوار و در بعضی موارد آسان است؛ ب) این یادگیری شامل کسب گرایش‌ها، جهت‌ها، انگیزه‌ها و توجیه رفتار می‌گردد.
- جهت گرایش‌ها و انگیزه‌ها از طریق تعاریف موافق و یا مخالف قواعد قانونی انجام می‌گیرد. در بعضی جوامع فرد با جمعی احاطه شده است که همگی بر این اعتقادند که قانون باید رعایت شود. اما در جوامع دیگری فرد با جمعی احاطه شده است که تعاریف همه آنها موافق قانون شکنی است.
- فرد در صورتی مبدل به کج‌رفتار و بزهکار می‌شود که تعاریف موافق قانون شکنی، فراوانی بیشتری از تعاریف مخالف قانون شکنی داشته باشد. این اصل مهم نظریه فراوانی معاشرت است. این مسأله هم شامل معاشرت‌های انحراف‌آمیز و هم معاشرت‌های بهنجار می‌گردد.
- فراوانی معاشرت از نظر دفعات وقوع، مدت، ارجحیت و شدت می‌تواند متفاوت باشد. یعنی میزان معاشرت فرد با افراد کجرو در مقابل افراد بهنجار مدنظر است (سادرلد و کرسی، ۱۹۷۰:۷۵؛ به نقل از ممتاز، ۱۳۸۵:۹).
- فرایند یادگیری رفتار انحرافی از همنشینی‌ها با الگوهای رفتار انحرافی و غیر انحرافی شامل همه ساز و کارهایی می‌شود که در همه فرایندهای یادگیری وجود دارند (احمدی، ۱۳۸۷:۹).
- بر اساس این دیدگاه که تنها بزهکاری و جرم حاصل نیازها و ارزش‌های اجتماعی است درست نیست، بلکه هم درستکاری و هم بزهکاری و جرم هر دو از نیازها و ارزش‌های اجتماعی فرهنگی یکسان سرچشمه می‌گیرند (احمدی، ۱۳۸۷:۹۸).
- ساترلد در تشریح تئوری خود می‌گوید: "در بعضی اجتماعات، فرد کسانی را پیرامون خود می‌بیند که قوانین را به صورت قواعدی تعریف می‌کنند که باید رعایت نمود ولی در برخی اجتماعات دیگر کسانی در گرد فرد هستند که تعریف‌های آنها در جهت سربلندی کردن از قوانین است. یک شخص به این دلیل بزهکار می‌شود که تعریف‌های نقض قوانین

پیرامون وی بر تعریف‌های مؤید رعایت قوانین غلبه داشته و لذا فرد آن نوع تعریف‌ها را ترجیح داده و می‌پذیرد؛ این اصل همنشینی افتراقی است" (ساترلند و کرسی، ۱۳۷۸). ساترلند در تلاش برای تبیین اینکه چرا برخی از این همنشینی‌ها و معاشرت‌ها برای یادگیری تعریف‌های رفتار مجرمانه یا بهنجار از بقیه مهم‌ترند استدلال می‌نماید که میزان اثر معاشرت‌ها تابعی از فراوانی، مدت، اولویت، شدت روابط و سن فرد است (سلیمی و داوری، کاستلو و وول، ۱۹۹۹؛ اریکسون و دیگران، ۲۰۰۰). با توجه به این نظریه متغیر دوستان هنجارشکن به دست آمده است. همان‌طور که این تئوری بیان می‌کند فرآیند یادگیری مجرمانه از طریق دوستان فرد مجرم تعیین می‌شود همچنین بر اساس این تئوری انسان زمانی مجرم می‌شود که فراوانی امکانات قانون‌شکنی بیش از محدودیت‌های نامساعد آن باشد؛ بنابراین متغیر میزان دسترسی به مواد در جامعه و سهل‌الوصول بودن مواد نیز به این نظریه اشاره می‌کند.

مرتن: نظریه ساخت اجتماعی و آنومی^۱

مرتون کج‌رفتاری را انطباق طبیعی با محیط اجتماعی خودگرایی در نظر می‌گیرد و برعکس مسأله ارتباط آن را با ابعاد بیولوژیکی و فقدان کنترل اجتماعی در نظر نمی‌گیرد. او در اثر خود در این زمینه دو عنصر اصلی را مطرح کرده است. در ساخت فرهنگی، نخست اهداف تعریف شده فرهنگی را در نظر می‌گیرد و بعد ابزار نهادی شده رسیدن به آن را مطرح کرده می‌کند؛ یعنی شیوه‌های دستیابی به این اهداف که جامعه در اختیار فرد قرار می‌دهد در یک جامعه منظم اهداف^۲ و ابزار^۳ یا شیوه‌ها در یگانگی و هماهنگی و تطابق به سر می‌برند، هم پذیرفته شده هستند و هم در اختیار افراد جامعه قرار می‌گیرند. عدم تطابق، زمانی ظاهر می‌شود که تأکیدی ناموزون بر اهداف و ابزار یا شیوه‌های دستیابی به هدف قرار گیرد (مرتون، ۱۹۵۷:۱۵۷؛ به نقل از ممتاز، ۱۳۸۵: ۶۵). بنابراین جرم و بزهکاری از ساختار اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جامعه نشأت می‌گیرد. همه اعضای جامعه در ارزش‌های مشترک سهیم‌اند و وفاقی جمعی درباره ارزش‌ها در جامعه وجود دارد، ولی چون اعضای جامعه به لحاظ ساختارهای اجتماعی در موقعیت‌های مختلفی قرار می‌گیرند، برای درک ارزش‌های مشترک فرصت‌های مساوی ندارند و چنین وضعی ممکن

^۱ social structure and anomie

^۲ goals

^۳ means

است موجب انحرافات اجتماعی شود؛ بنابراین واکنش‌های زیر از سوی افراد جامعه که ناشی از فشار بین اهداف فرهنگی و راه‌ها و وسایل دستیابی به آن اهداف است، انجام می‌شود (احمدی، ۱۳۸۷:۵۱).

- هم‌نواپی^۱ نهادی شده: حالتی که جامعه متعادل است و افراد اهداف فرهنگی و راه‌ها و ابزارهای قابل قبول برای نیل به آن اهداف را پذیرفته و در آن جهت تلاش می‌کنند (احمدی، ۱۳۸۷:۵۱).

- نوآوری^۲: نوآوری معمولاً هنگامی رخ می‌دهد که افراد مترصد رسیدن هدف‌های مشروع باشند، ولی راه‌های استفاده مؤثر از وسایل پذیرفته شده برایشان مسدود باشد (ستوده، ۱۳۰:۱۳۹۲).

- تشریفات‌پرستی^۳: به این معناست که افراد ابزارها و وسایل مورد تأیید جامعه را پذیرفته‌اند، اما اهداف فرهنگی در سطح وسیع انکار می‌شود (احمدی، ۱۳۸۷:۵).

- عقب‌نشینی^۴: حالتی که در آن افراد جامعه نه اهداف فرهنگی را قبول دارند و نه وسایل و راه‌های مشروع نیل به آن هدف را می‌پذیرند (همان).

- طغیان و سرکشی^۵: این رفتار انحرافی وقتی رخ می‌دهد که شخص به این نتیجه برسد که جامعه موانعی بر وی تحمیل می‌کند و مانع نیل او به هدف‌هایش می‌شود. از این‌رو شخص مزبور علیه جامعه طغیان و سرکشی می‌کند و در صدد دگرگونی هدف‌های خود بر می‌آید و می‌کوشد تا وسایل موجود برای رسیدن به آنها را نیز تغییر دهد (ستوده، ۱۳۲:۱۳۹۲).

طبق این نظریه همه اعضای جامعه در ارزش‌های مشترک سهیم‌اند و وفاقی جمعی درباره ارزش‌ها در جامعه وجود دارد، ولی چون اعضای جامعه به لحاظ ساختارهای اجتماعی در موقعیت‌های مختلفی قرار می‌گیرند، برای درک ارزش‌های مشترک فرصت‌های مساوی ندارند و چنین وضعی ممکن است موجب انحرافات اجتماعی شود؛ پس می‌توان موقعیت‌های مختلف هر فرد را شرایطی (متغیرهای مربوط به عوامل فردی) در نظر گرفت که او قبلاً تجربه کرده است. فرد ممکن است در موقعیت کشیدن سیگار، مصرف مواد و مصرف الکل قرار گرفته باشد، یا تجربه شوک، ضربه یا آسیب روحی داشته باشد. بنابراین

¹ conformity

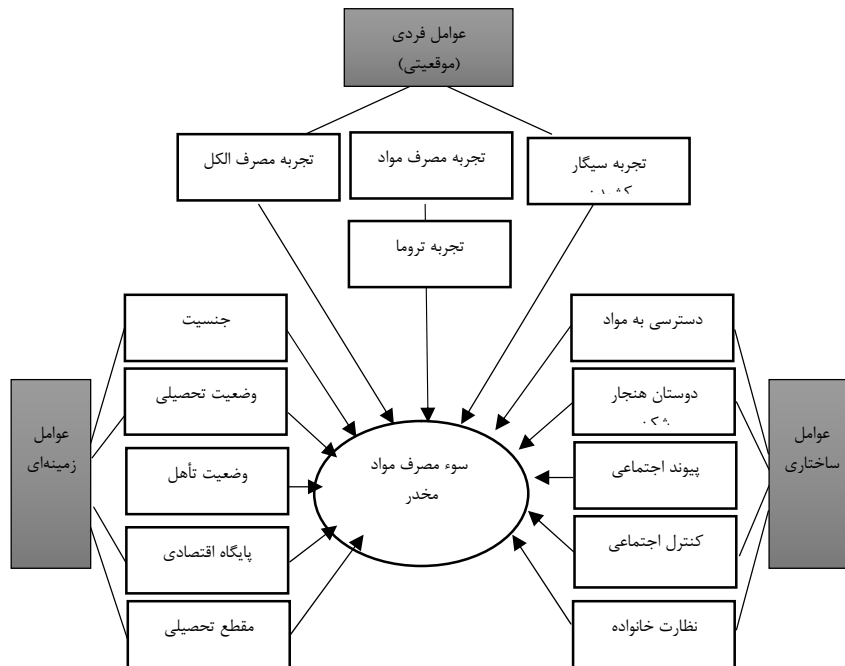
² innovation

³ ritualism

⁴ retratism

⁵ rebellion

این موقعیت‌های فردی در بستر اجتماعی، فرد را از ارزش‌های مشترک دور می‌کند و موجب پدید آمدن رفتارهای انحرافی می‌شود. با نگاهی به نظریه‌های مطرح شده در مورد عواملی که ممکن است موجب سوء مصرف مواد در بین دانشجویان باشد، مدل نظری زیر ارائه می‌شود. تئوری کنترل اجتماعی هیرشی، نظریه پیوند افتراقی ساترلند و نظریه ساخت اجتماعی و آنومی مرتن به عواملی اشاره می‌کنند که باعث رفتار انحرافی فرد می‌شود. بر اساس هر سه نظریه، به غیر از عوامل روانشناختی، عوامل موقعیتی و ساختاری در تعیین علل این انحراف نقش دارند. بنابراین متغیرهای میزان دسترسی به مواد در جامعه، دوستان هنجارشکن، پیوند اجتماعی، کنترل اجتماعی و نظارت خانواده، زیر مجموعه‌ای از نظریه هیرشی و ساترلند محسوب می‌شود. همچنین عوامل فردی تجربه کشیدن سیگار، تجربه مصرف مواد، تجربه مصرف الکل و تجربه تروما، زیر مجموعه‌ای از عوامل موقعیتی مرتن است که فرد در ساختار جامعه، در آن قرار می‌گیرد و تحت عنوان عوامل فردی (موقعیتی) نامگذاری شده است. متغیرهای زمینه‌ای (جمعیت‌شناختی یا دموگرافیک) نیز خصوصیات جامعه مورد مطالعه را توصیف می‌کنند.

شکل ۱: مدل نظری پژوهش

روش‌شناسی پژوهش

روش تحقیق حاضر پیمایش از نوع توصیفی - تحلیلی بوده است. تحقیق پیمایش عبارت است از اجرای پرسشنامه روی نمونه‌ای از پاسخگويانی که از میان جمعیتی انتخاب می‌شوند (ببی، ۱۳۸۸:۵۷۴). جامعه آماری تحقیق حاضر کلیه دانشجویان دانشگاه اصفهان از تمامی رشته‌ها و هر سه مقطع تحصیلی (کارشناسی، ارشد و دکترا) است. نمونه مورد نظر به شیوه سهمیه‌ای از میان ۱۴۳۷۵ دانشجوی دانشگاه اصفهان از ۱۴ دانشکده ادبیات (با ۱۷۹۹ نفر دانشجو)، تربیت بدنی (۴۷۳ نفر)، علوم تربیتی (۱۷۰۸)، زبان (۱۴۰۹)، علوم (۲۱۳۶)، اقتصاد (۲۱۹۰)، فنی - مهندسی (۱۸۸۴) و موارد دیگر انتخاب شده‌اند. حجم نمونه با استفاده از فرمول کوکران به دست آمده است و برابر با ۴۸۰ نفر است.

$$n = \frac{\frac{z^2 pq}{d^2}}{1 + \frac{z^2 pq}{N(d^2)} - 1}$$

$$n = \frac{\frac{1.96^2 \times 206 \times 174}{0.05^2}}{1 + \frac{1}{14275} \left(\frac{1.96^2 \times 206 \times 174}{0.05^2} - 1 \right)} = 480$$

ابزار پژوهش

پرسشنامه شیوع مصرف مواد: این پرسشنامه توسط طارمیان، بوالهروی و پیروی در ۱۳۸۶ ساخته شد. این پرسشنامه نخستین بار به منظور برآورد میزان مصرف مواد و عوامل خطر در دانشجویان دانشگاه‌های تابع وزارت علوم تهیه و بسط داده شد. با توجه به شرایط مطالعه حاضر و در نظر گرفتن ویژگی‌های گروه نمونه مورد مطالعه، چند بخش به پرسشنامه افزوده شد تا اطلاعات جامع‌تری را برای دستیابی به هدف‌های پژوهش فراهم آورد. به‌طور کلی پرسشنامه شیوع مصرف مواد را می‌توان در چهار بخش به شرح زیر طبقه‌بندی کرد.

اطلاعات جمعیت‌شناختی: در این بخش تلاش شد تا اطلاعات نسبتاً کامل و جامعی از مشخصات فردی و خانوادگی فرد به دست آید.

اطلاعات شیوع‌شناسی: در این بخش بر پایه پیشینه و شواهد تجربی و نظری سؤالاتی گنجانده شد تا اطلاعاتی در مورد تجربه استفاده از مواد مخدر به دست آید.

عوامل خطر و محافظت‌کننده: این عوامل در دو بخش تدوین شده که شامل دو مجموعه عوامل متأثر از سازه‌های روان‌شناسی و عوامل ساختاری است. برای سنجش اعتبار سؤالات پرسشنامه از نظر متخصصان استفاده شد. برخی از سؤالات حذف و همچنین تعدادی نیز با توصیه آنان، به پرسشنامه اضافه شد. به‌علاوه پس از جمع‌آوری اطلاعات جهت سنجش اعتبار پرسشنامه از تحلیل عاملی استفاده شد. به منظور تعیین قابلیت سؤالات برای تحلیل عاملی از آزمون KMO بهره گرفتیم. در تحلیل عاملی از روش مؤلفه‌های اصلی اغلب با بارهای عاملی 0.45 برای حداقل همبستگی قابل قبول میان هر ارزش و عامل استخراج شده و استفاده گردید. سؤالاتی که بار عاملی ضعیف و نقاط مشترک زیادی با سایر عوامل داشتند، حذف گردید. نکته قابل ذکر اینکه سؤالاتی که در مرحله پایانی و آزمون آلفای کرونباخ حذف شدند در تحلیل عاملی مورد احتساب قرار نگرفتند.

جدول ۲: ضرایب آلفای کرونباخ، بار عاملی و آزمون بارتلت

متغیرها/ مؤلفه‌ها	تعداد گویه	آلفای کرونباخ	بار عاملی KMO	آزمون بارتلت	درجه آزادی	احتمال معناداری
سوء مصرف مواد	۱۶	۰.۸۶۵	۰.۷۲۴	۷۰۳.۵	۹۱	۰.۰۱
معاشرت با دوستان	۶	۰.۸۳۴				
نظارت والدین	۴	۰.۷۳۷				
کنترل اجتماعی	۵	۰.۷۲۵				
پیوند اجتماعی	۸	۰.۷۸۹				

آزمون بارتلت و شاخص KMO برای بررسی کفایت نمونه‌گیری است. همان‌طور که مشاهده می‌کنیم مقدار (Sig سطح معناداری) آزمون بارتلت کوچکتر از 0.05 است که نشان می‌دهد تحلیل عاملی برای شناسایی ساختار مدل عاملی مناسب است و فرض شناخته شده بودن ماتریس همبستگی رد می‌شود. همچنین شاخص (KMO) مقدار 0.724 نشان‌دهنده این است که تعداد نمونه برای تحلیل عاملی کافی می‌باشد.

متغیرهای پژوهش

در جدول زیر به تعریف مفهومی و عملیاتی متغیرهای مستقل و وابسته پژوهش پرداخته شده است که به همراه گویه‌ها در این جدول تنظیم شده‌اند.

جدول ۳: تعریف مفهومی و عملیاتی متغیرها

متغیر	تعریف مفهومی	تعریف عملیاتی	گویه‌ها
سوء مصرف مواد	به مواردی گفته می‌شود که فرد بدون نیاز و بدون مجوز پزشکی (ناجنا) اقدام به مصرف مواد می‌کند ولی شدت مصرف به حدی نیست که وابسته و معتاد تلقی شود (احمدی، ۱۳۸۷)	مصرف مواد بیش از میزانی که تفننی محسوب شود	کدام مواد مخدر را مصرف کرده- آید چند بار مواد مخدر نامبرده را مصرف کرده‌اید چه میزان از مواد مخدر نامبرده مصرف کرده‌اید آیا بطور مکرر از مواد نامبرده استفاده کرده‌اید
معاشرت با دوستان هنجارشکن	فرآیند تعامل و ارتباط با دوستان بزهکار و یادگیری بزهکاری از آنها (ستوده، ۱۳۹۲:۱۴۹)	سنجش میزان معاشرت با دوستانی را که دچار سوء مصرف مواد هستند	تعداد دوستانی که مواد مخدر مصرف می‌کنند میزان مواد مخدری که دوستان مصرف می‌کنند میزان رابطه با این دوستان
نظارت والدین	به راه کارهای گسترده‌ای اطلاق می‌شود که والدین با استفاده از آن، بر فعالیت جوانان نظارت می‌کنند (توحیدلو، ۱۳۹۱)	رابطه با خانواده در سه سطح ضعیف، متوسط و خوب	مقدار زمانی که با خانواده می‌گذرانند میزان صمیمیت با والدین میزان مطرح کردن مشکلات با والدین میزان کنترل والدین از نظر فرد
کنترل اجتماعی	شیوه‌ها، تدابیر و وسایلی که جامعه یا یک گروه در راه تحقق اهداف خود و هدایت افرادش به رعایت قوانین، شعائر، هنجارها و مناسک پذیرفته شده به کار می‌گیرد (سلیمی، ۱۳۸۰)	میزان کنترل اجتماعی است که افراد به صورت رسمی و غیر رسمی در اطراف خود دارند	حساسیت نسبت به رفتارهای ناشایست عادی شدن بی‌نظمی اجتماعی برخورد جدی با کارهای خلاف قانون و عرف برخورد نهادهای متولی در برخورد با بی‌نظمی اجتماعی عکس‌العمل مردم با بی‌نظمی و کارهای ناهنجار

متغیر	تعریف مفهومی	تعریف عملیاتی	گویه‌ها
پیوند اجتماعی	میزان پیوستگی و دلبستگی فرد با جامعه، هیرشی معتقد است چهار عنصر باعث پیوند فرد و جامعه می‌شوند: ۱- وابستگی، ۲- تعهد، ۳- درگیری، ۴- اعتقاد (ممتاز، ۱۳۸۵: ۱۲۰)	ارزیابی عناصر چهارگانه که به‌عنوان معرف‌ها سنجش پیوند اجتماعی شناخته شده‌اند	میزان صمیمیت با دوستان مشارکت در فعالیت‌های اجتماعی میزان اوقات سپری شده با دوستان میزان احترام به هنجارها میزان انجام امور مذهبی
تجربه تروما	تجربه‌ای که از نظر هیجانی دردناک، پریشان‌کننده و ناگهانی باشد و اغلب باعث اثرات پایدار بدنی و ذهنی شود (میلغی، ۱۳۹۰)	تجربه شوک، ضربه یا آسیب روحی	تجربه از دست دادن ناگهانی افراد خانواده تجربه تصادف تجربه شکست عاطفی تجربه خشونت جسمی

یافته‌های پژوهش

آماره‌های توصیفی گروه نمونه به تفکیک جنسیت، وضعیت تأهل و مقطع تحصیلی در جدول زیر ارائه شده است.

جدول ۴: آماره‌های توصیفی گروه نمونه به تفکیک جنسیت، وضعیت تأهل و مقطع تحصیلی

	دختر		پسر		کل	
	فرآوانی	درصد	فرآوانی	درصد	فرآوانی	درصد
مجرد	۱۹۲	۶۲	۱۳۳	۷۶	۳۲۵	۶۷
متأهل	۱۱۱	۳۶	۳۴	۱۹	۱۴۵	۳۰
مطلقه	۳	۲	۷	۵	۱۰	۳
جمع	۳۰۶	۱۰۰	۱۷۴	۱۰۰	۴۸۰	۱۰۰
کارشناسی	۲۵۱	۸۲	۱۲۱	۶۹	۳۷۲	۷۷
ارشد	۴۳	۱۴	۳۹	۲۲	۸۲	۱۷
دکتری	۱۲	۴	۱۴	۹	۲۶	۶
جمع	۳۰۶	۶۴	۱۷۴	۳۶	۴۸۰	۱۰۰

با توجه به جدول بالا ۶۴ درصد از پاسخگویان دختر و ۳۶ درصد از پاسخگویان پسر می‌باشند. از کل دانشجویان شرکت‌کننده در این پژوهش ۶۷ درصد مجرد، ۳۰ درصد

متأهل و ۳ درصد مطلقه می‌باشند؛ همچنین ۷۷ درصد در مقطع کارشناسی، ۱۷ درصد در مقطع ارشد و ۶ درصد در مقطع دکتری تحصیل می‌کنند. آماره‌های توصیفی شیوع مصرف مواد بر پایه کل گروه نمونه و به تفکیک نوع ماده در جدول زیر ارائه شده است.

جدول ۵: آماره‌های توصیفی شیوع مصرف مواد بر پایه کل گروه نمونه و به تفکیک نوع ماده

ماده مخدر	فراوانی مصرف	درصد
سیگار	۱۸۷	۳۸.۹
قلیان	۳۳۱	۶۸.۹۵
مشروبات الکلی	۸۳	۱۷.۲۹
حشیش	۱۷	۳.۵۴
ریتالین	۲۵	۵.۲
تریاک	۱۶	۳.۳
هروئین	۵	۱.۰۴
قرص اکس	۱۲	۲.۵
شیشه	۱۳	۲.۷
پتدین	۴	۰.۸۳
مورفین	۱۲	۲.۵
ماری‌جوانا(گل)	۸۱	۱۶.۸۷
ترامادول	۲۵	۵.۲
کراک	۲	۰.۴۱

همان‌طور که در جدول فوق مشاهده می‌شود بیشترین میزان مصرف (۶۸.۹۵٪) متعلق به مصرف قلیان و پس از آن به ترتیب متعلق به مصرف سیگار (۳۸.۹٪)، مشروبات الکلی (۱۷.۲۹٪) و ماری‌جوانا (گل) (۱۶.۸۷٪) است. مصرف کراک، پتدین و هروئین نیز به ترتیب با ۰.۴۱، ۰.۸۳ و ۱.۰۴ درصد دارای کمترین میزان مصرف هستند. برای بررسی رابطه بین متغیرهای زیر با میزان شیوع مواد مخدر در بین دانشجویان، نمونه‌هایی که سه نوع از مواد و بیشتر را استفاده کرده‌اند مورد بررسی قرار گرفتند. برای آزمون تفاوت معناداری متغیرهای پژوهش به تفکیک متغیرهای اسمی از آزمون t و F به شرح زیر استفاده شد.

متغیرهای زمینه‌ای

جدول ۶: نتایج آزمون‌های روابط میان متغیرهای زمینه‌ای و متغیر سوء مصرف مواد

متغیرها	موارد	فراوانی (درصد)	میانگین	انحراف معیار	F, t	Sig
جنسیت	مرد	۱۳۴ (۷۷٪)	۵.۵۰	۲.۴۹	۲۱.۴۳	.۰۰۰
	زن	۷۳ (۲۳٪)	۲.۳۹	۰.۶۲		
وضعیت تأهل	مجرد	۱۵۲ (۷۳.۴۲٪)	۲.۲۴	۰.۷۷	۵۶.۳۱	.۰۰۰
	متأهل	۴۸ (۲۳.۱۸٪)	۳.۲۴	۰.۲۳		
	مطلقه	۷ (۳.۳۸٪)	۱۲.۰۳	۹.۰۲		
مقطع تحصیلی	کارشناسی	۱۴۳ (۶۹.۰۸٪)	۳.۴۷	۰.۴۶	۳۲.۱۷	.۰۰۰۱
	ارشد	۵۳ (۲۵.۶٪)	۳.۱۲	۰.۱۱		
	دکتری	۷ (۳.۳۸٪)	۲.۴۱	۰.۶		
پایگاه اقتصادی	پایین	۶۹ (۳۳.۳٪)	۴.۳۴	۱.۳۳	۲۶.۱۶	.۰۱۰۲
	متوسط	۵۱ (۲۴.۶۳٪)	۵.۵۳	۲.۵۲		
	بالا	۸۷ (۴۲.۰۲٪)	۵.۹۳	۲.۹۲		
موفقیت تحصیلی	ضعیف	۱۰۹ (۵۲.۶۵٪)	۹.۳۲	۶.۳۱	۳۷.۳۵	.۰۰۰
	متوسط	۶۹ (۳۳.۳٪)	۴.۱۰	۱.۰۹		
	خوب	۲۹ (۱۴٪)	۲.۱۸	۰.۸۳		

برای بررسی میزان تفاوت مصرف در گروه‌های اسمی مختلف در بین دانشجویان، کسانی که بیشتر از سه نوع از مواد ذکر شده را مصرف کرده‌اند مورد بررسی قرار گرفتند. میانگین مصرف سه نوع از مواد و بیشتر، در پسران بیش از دختران است. ۷۷ درصد از گروه پسران گزارش کرده‌اند که در طول عمر خود حداقل سه نوع از مواد نام برده در پرسشنامه را مصرف کرده‌اند. در حالی که این نسبت در دانشجویان دختر برابر با ۲۳ درصد است. این میزان مصرف با توجه به میزان ($Sig < 0.05$)، تفاوت معناداری را در بین دختران و پسران نشان می‌دهد. در مورد بررسی وضعیت تأهل، یافته‌ها نشان می‌دهد که از بین کسانی که حداقل سه نوع از مواد مخدر نام برده را مصرف کرده‌اند، ۷۳.۴۲ درصد مجرد، ۲۳.۱۸ درصد متأهل و ۳.۲۸ درصد مطلقه بوده‌اند. اما میانگین مصرف در بین افراد مطلقه بیشتر از میانگین مصرف افراد مجرد و متأهل می‌باشد. با توجه به سطح معناداری به دست آمده ($Sig < 0.05$)، تفاوت معنی‌داری بین وضعیت تأهل و شیوع مواد در بین دانشجویان وجود دارد. در مورد بررسی متغیر مقطع تحصیلی، یافته‌ها نشان می‌دهد که از بین کسانی که حداقل سه نوع از مواد مخدر نام برده را مصرف کرده‌اند، ۶۹.۰۸ درصد در مقطع کارشناسی، ۲۵.۶ درصد مقطع ارشد و ۳.۳۸ درصد مقطع دکتری بوده‌اند. میانگین مصرف نیز در مقطع کارشناسی بیشتر از ارشد و دکتری می‌باشد. با توجه به سطح معناداری به دست آمده ($Sig < 0.05$)، تفاوت معنی‌داری بین مقطع تحصیلی و شیوع مواد در بین دانشجویان وجود دارد. بررسی میزان تفاوت مصرف در پایگاه‌های اقتصادی مختلف، نشان می‌دهد که از بین مصرف‌کنندگان سه نوع ماده و بیشتر، ۳۳.۳ درصد متعلق به پایگاه اقتصادی پایین، ۲۴.۶۳ درصد متعلق به پایگاه اقتصادی متوسط و ۴۲.۰۲ درصد افراد متعلق به پایگاه اقتصادی بالا هستند. میانگین مصرف نیز در طبقه اقتصادی بالا بیشتر از طبقات دیگر می‌باشد. آزمون تفاوت معناداری مصرف مواد در مورد متغیر پایگاه اقتصادی نشان می‌دهد که با توجه به سطح معناداری ($Sig < 0.05$)، بین طبقات مختلف دانشجویان در مورد مصرف مواد تفاوت معناداری وجود ندارد. در مورد بررسی متغیر وضعیت (موفقیت) تحصیلی، یافته‌ها نشان می‌دهد که از بین کسانی که حداقل سه نوع از مواد مخدر نام برده را مصرف کرده‌اند، ۵۲.۶۵ درصد از نظر تحصیلی وضعیت ضعیف، ۳۳.۳ درصد متوسط و ۱۴ درصد در حد خوب بوده‌اند. میانگین مصرف نیز در مورد دانشجویانی که وضعیت تحصیلی ضعیفی دارند بیشتر از سایر دانشجویان می‌باشد. با توجه به سطح معناداری به دست آمده ($Sig < 0.05$)، تفاوت معنی‌داری بین موفقیت تحصیلی و شیوع مواد در بین دانشجویان وجود دارد.

عوامل ساختاری

جدول ۷: نتایج آزمون روابط میان متغیرهای ساختاری و متغیر سوء مصرف مواد

Sig	F, t	انحراف معیار	میانگین	فراوانی (درصد)	موارد	متغیرها
.۰۰۰	۳۹.۱۲	۳.۷	۶.۷۱	۲۹۵ (۶۱.۴٪)	برخی از دوستان	مصرف دوستان نزدیک
		۱.۰۲	۱.۹۹	۱۸۵ (۳۸.۶٪)	هیچ کدام از دوستان	
.۰۰۰	۲۳.۱	۴.۳۳	۷.۳۴	۱۰۲ (۴۹٪)	ضعیف	ارتباط با خانواده
		۰.۲	۳.۲۱	۶۷ (۳۲.۳٪)	متوسط	
		۰.۸۹	۲.۱۲	۳۵ (۱۶.۹٪)	خوب	
.۰۰۰	۴۹.۳۸	۴.۰۸	۷.۰۹	۱۸۵ (۸۹.۴٪)	بله	دسترسی به مواد
		۰.۹۷	۳.۹۸	۲۲ (۱۰.۶٪)	خیر	
.۰۲۱	۱۷.۰۲	۳.۷۴	۶.۷۵	۶۷ (۱۳.۹۵٪)	بله	مصرف مواد و الکل در خانواده
		۰.۰۶	۳.۰۷	۴۱۳ (۸۶.۰۴٪)	خیر	
	۱۳.۰۹	۰.۳۹	۳.۴	۵۶ (۳۷٪)	بالا	پیوند اجتماعی
		۱.۴۹	۴.۵	۷۳ (۳۵.۳٪)	متوسط	
.۰۰۰		۳.۷۹	۶.۸	۷۸ (۳۷.۶٪)	پایین	
.۰۰۰	۲۹.۰۳	۳	۶.۰۱	۹۱ (۴۳.۹۶٪)	ضعیف	کنترل اجتماعی
		۱.۳۵	۴.۳۶	۵۸ (۲۸.۰۱٪)	متوسط	
		۰.۱۵	۳.۲۶	۵۰ (۲۴.۱۵٪)	بالا	

مصرف دوستان نزدیک

در مورد بررسی مصرف دوستان نزدیک، یافته‌ها نشان می‌دهد که از بین کسانی که حداقل سه نوع از مواد مخدر نام برده را مصرف کرده‌اند، ۶۱.۴ درصد اعلام کرده‌اند که برخی از دوستان نزدیکشان از مواد مخدر استفاده می‌کنند، همچنین ۳۸.۶ درصد از مصرف‌کنندگان اعلام کرده‌اند که هیچ‌کدام از دوستان نزدیکشان از مواد مخدر استفاده نمی‌کنند. میانگین مصرف نیز در مورد دانشجویانی که دوستان نزدیک آنها مصرف‌کننده بوده‌اند، بیشتر از سایر دانشجویان می‌باشد. با توجه به سطح معناداری به دست آمده ($Sig < 0.05$)، تفاوت معنی‌داری بین مصرف دوستان نزدیک و شیوع مواد در بین دانشجویان وجود دارد.

ارتباط با خانواده

بررسی میزان تفاوت مصرف برای متغیر ارتباط با خانواده، نشان می‌دهد که از بین مصرف‌کنندگان سه نوع ماده و بیشتر، ۴۹ درصد از مصرف‌کنندگان ارتباط ضعیف با خانواده خود دارند. همچنین ۳۲.۳ درصد ارتباط متوسط و ۱۶.۹ درصد ارتباط خوبی با خانواده خود دارند. میانگین مصرف در بین دانشجویانی که ارتباط ضعیف با خانواده دارند بیشتر می‌باشد. آزمون تفاوت معناداری مصرف مواد در مورد متغیر ارتباط با خانواده نشان می‌دهد که با توجه به سطح معناداری ($Sig < 0.05$)، بین نوع ارتباط با خانواده و مصرف مواد تفاوت معناداری وجود دارد.

دسترسی به مواد

در مورد متغیر دسترسی به مواد، یافته‌ها نشان می‌دهد که از بین کسانی که حداقل سه نوع از مواد مخدر نام برده را مصرف کرده‌اند، ۸۹.۴ درصد دسترسی آسان به مواد داشته‌اند. ۱۰.۶ درصد نیز اعلام کرده‌اند که دسترسی آسان به مواد مخدر ندارند. میانگین مصرف نیز در مورد دانشجویانی که دسترسی آسان به مواد مخدر داشته‌اند، بیشتر از سایر دانشجویان می‌باشد. با توجه به سطح معناداری به دست آمده ($Sig < 0.05$)، تفاوت معنی‌دار بین دسترسی به مواد و شیوع مواد در بین دانشجویان وجود دارد.

مصرف مواد و الکل در خانواده

در مورد مصرف مواد و الکل در خانواده، یافته‌ها نشان می‌دهد که ۱۳.۹۵ درصد از کسانی که حداقل سه نوع از مواد مخدر نام برده را مصرف کرده‌اند، فردی در خانواده‌شان از مواد و الکل استفاده می‌کند. همچنین ۸۶.۰۴ درصد از پاسخگویان اعلام کرده‌اند که در خانواده او کسی از مواد مخدر و الکل استفاده نمی‌کند. میانگین مصرف نیز در مورد دانشجویانی که در خانواده سابقه مصرف مواد داشته‌اند، بیشتر از سایر دانشجویان می‌باشد. اما با توجه به سطح معناداری به دست آمده ($Sig < 0.05$)، تفاوت معنی‌دار بین مصرف مواد و الکل در خانواده و شیوع مواد در بین دانشجویان وجود ندارد.

پیوند اجتماعی

بررسی میزان تفاوت مصرف برای متغیر پیوند اجتماعی، نشان می‌دهد که از بین مصرف‌کنندگان سه نوع ماده و بیشتر، ۲۷ درصد از مصرف‌کنندگان پیوند اجتماعی بالا دارند. همچنین ۳۵.۲ درصد پیوند اجتماعی متوسط و ۳۷.۶ درصد پیوند اجتماعی پایینی دارند. میانگین مصرف در بین دانشجویانی که ارتباط اجتماعی ضعیف دارند بیشتر می‌باشد. آزمون تفاوت معناداری مصرف مواد در مورد متغیر ارتباط با خانواده نشان می‌دهد که با توجه به سطح معناداری ($Sig < 0.05$)، بین میزان پیوند اجتماعی فرد و مصرف مواد تفاوت معناداری وجود دارد.

کنترل اجتماعی

بررسی میزان تفاوت مصرف برای متغیر کنترل اجتماعی، نشان می‌دهد که از نظر ۴۳.۹۶ درصد از پاسخگویان کنترل اجتماعی در جامعه ضعیف می‌باشد. همچنین از نظر ۲۸.۰۱ درصد از پاسخگویان کنترل اجتماعی متوسط و از نظر ۲۴.۱۵ درصد از پاسخگویان کنترل اجتماعی در جامعه ما بالاست. میانگین مصرف در بین دانشجویانی که اعتقاد دارند کنترل اجتماعی در جامعه ضعیف است، بیشتر می‌باشد. آزمون تفاوت معناداری مصرف مواد در مورد متغیر کنترل اجتماعی نشان می‌دهد که با توجه به سطح معناداری ($Sig < 0.05$)، بین اعتقاد بر کنترل اجتماعی و مصرف مواد تفاوت معناداری وجود دارد.

عوامل فردی

جدول ۸: نتایج آزمون‌های روابط میان متغیرهای فردی و متغیر سوء مصرف مواد

متغیرها	موارد	فراوانی (درصد)	میانگین	انحراف معیار	<i>F, t</i>	<i>Sig</i>
تجربه تروما (آسیب، ضربه، شوک)	بله	۱۱۶ (۵۶.۰۳٪)	۸.۳۶	۵.۳۵	۲۰.۶۵	۰.۰۲
	خیر	۹۱ (۴۳.۹۶٪)	۲.۹۵	۰.۰۶		
تجربه مصرف قبل از ورود به دانشگاه	سیگار	۲۰۷ (۴۳.۱۲٪)	۷.۶۷	۴.۶۶	۲۵.۱۳	۰.۰۰۱
	الکل	۱۸۳ (۳۸٪)	۵.۹۳	۲.۹۲		
	مواد مخدر	۹۴ (۱۹.۵۸٪)	۲.۱۶	۰.۸۵		

تجربه تروما

تجربه تروما (ضربه، آسیب و شوک) یکی دیگر از متغیرهای مورد بررسی برای شیوع مواد مخدر در بین دانشجویان در نظر گرفته شد. یافته‌ها نشان می‌دهد که از بین کسانی که حداقل سه نوع از مواد مخدر نام برده را مصرف کرده‌اند، ۵۶.۰۳ درصد تجربه تروما داشته‌اند و میانگین مصرف در بین آنان بیشتر از کسانی است که این تجربه را نداشته‌اند. با توجه به سطح معناداری به دست آمده ($Sig < 0.05$)، تفاوت معنی‌دار بین تجربه تروما و شیوع مواد در بین دانشجویان وجود دارد.

تجربه مصرف مواد در دوران نوجوانی

بررسی میزان تفاوت مصرف برای کسانی که قبل از ورود به دانشگاه تجربه مصرف مواد داشته‌اند، نشان می‌دهد که از بین مصرف‌کنندگان سه نوع ماده و بیشتر، ۴۳.۱۲ درصد سیگار، ۳۸ درصد الکل و ۱۹.۵۸ درصد مواد مخدر مصرف می‌کرده‌اند. همچنین میانگین مصرف در بین کسانی که قبل از ورود به دانشگاه به ترتیب سیگار و الکل مصرف می‌کرده‌اند بیشتر است. آزمون تفاوت معناداری مصرف مواد قبل از ورود به دانشگاه نشان

می‌دهد که با توجه به سطح معناداری ($Sig < 0.05$)، بین تجربه قبلی و مصرف مواد تفاوت معناداری وجود دارد.

رگرسیون: ارتباط بین متغیرها

رگرسیون به شیوه *Enter*، روشی است که در آن کلیه متغیرهای مستقل همزمان وارد تحلیل شده و اثرات کلیه متغیرهای مستقل روی متغیر وابسته بررسی می‌گردد.

جدول ۹: نتایج رگرسیون متغیرهای مستقل

نام متغیر	R	R ²	R ² Ad	F	Sig ANOVA
متغیرهای مستقل	۰.۶۲۴	۰.۳۸۹	۰.۳۷۳	۳۷.۱۰۶	۰.۰۰۰

جدول ۱۰: نتایج اصلی رگرسیون متغیرهای مستقل

p	DW	Tolerance	t	β	B	
۰.۰۱	۲.۳۲	۰.۷۲۱	۲.۳۶۵	۰.۲۵۲	۴.۴۶	جنسیت
۰.۰۱۹	۲.۴۰	۰.۸۳۹	۱.۵۴۱	۰.۲۱۰	۵.۲۱	دوستان هنجارشکن
۰.۰۰۲	۱.۷۷	۰.۷۰۲	-۴.۰۳۶	-۰.۰۰۸	-۳.۰۱	نظارت خانواده
۰.۰۰۰	۱.۸۶	۰.۷۵۸	۲.۰۵۶	۰.۴۱	۳.۳۲	دسترسی به مواد
۰.۰۲۱	۲.۱۳	۰.۸۴۳	۴.۹۸۱	۰.۲۷	۷.۰۳۲	تجربه تروما
۰.۰۳۱	۲.۰۹	۰.۸۵۴	۳.۸۳۱	۰.۲۰۶	۹.۸۲۲	تجربه مصرف در نوجوانی
۰.۰۰۱	۲.۴۳	۰.۸۱۲	-۵.۶۳۱	-۰.۳۱۸	-۷.۰۰۱	پیوند اجتماعی
۰.۸۸۳	۱.۵۴	۰.۸۴۳	۱.۰۰۲	۰.۰۰۷	۰.۰۵۳	وضعیت تأهل
۰.۴۲۹	۱.۷۱	۰.۷۳۲	۱.۴۷	-۰.۲۷	-۲.۹۷	وضعیت تحصیلی
۰.۰۱	۲.۱۹	۰.۸۹۷	۳.۴۳۲	۰.۳۹۱	۵.۴۹	کنترل اجتماعی

بر اساس جدول ۹، R^2 به دست آمده نشان می‌دهد که ۳۸.۹ درصد از تغییرات متغیر وابسته توسط متغیرهای مستقل بالا تبیین می‌شود. جدول ANOVA نیز معنی‌دار بودن رگرسیون و رابطه خطی را نشان می‌دهد و سطح معنی‌داری ($Sig = ۰.۰۰۰$) معنی‌دار بودن آن را در سطح ۹۹ درصد اطمینان تأیید می‌کند.

نتایج اصلی رگرسیون در جدول ۱۰ نشان داده شده است. ستون B به عنوان ضریب به منظور پیش‌بینی مقدار Y در معادله رگرسیون مورد استفاده قرار گرفته است. فرمول عمومی معادله رگرسیون چندگانه عبارتند از:

$$Y = a + b_1x_1 + b_2x_2 + b_3x_3 + \dots + b_nx_n$$

بر اساس مقادیر ستون B معادله رگرسیون را می‌توان به شرح ذیل نوشت:

$$Y = 4.46 + 5.21 + (-3.01) + 3.32 + 7.032 + 9.822 + (-7.001) + 5.49$$

بنابراین به‌طور کلی می‌توان گفت که متغیرهای مستقل تجربه مواد در دوران نوجوانی، تجربه تروما، پیوند اجتماعی، کنترل اجتماعی، مصرف دوستان نزدیک، جنسیت، دسترسی به مواد و نظارت خانواده به ترتیب بیشترین اثر را در پیش‌بینی متغیر وابسته دارند.

ارزیابی استقلال خطاها به وسیله آزمونی به نام دوربین - واتسون^۱ (DW) انجام می‌شود. آماره دوربین واتسون بین ۰ تا ۴ می‌باشد. اگر بین باقیمانده‌ها همبستگی متوالی وجود نداشته باشد، مقدار این آماره باید به ۲ نزدیک باشد. اگر به صفر نزدیک باشد نشان دهنده همبستگی مثبت و اگر به ۴ نزدیک باشد نشان‌دهنده همبستگی منفی می‌باشد. در مجموع اگر این آماره بین ۱.۵ تا ۲.۵ باشد جای نگرانی نیست. این آماره در پژوهش ما در محدوده قابل قبول قرار دارد.

ضریب تولرانس بین ۰ و ۱ می‌باشد، هر چه مقدار آن بزرگتر باشد، میزان همپوشانی با متغیرهای دیگر و در نتیجه هم‌خطی کمتر است. میزان ضرایب تولرانس در این پژوهش میزان قابل قبول دارد و نشان‌دهنده عدم همپوشانی متغیرها و هم‌خطی است.

مدل تحلیل مسیر

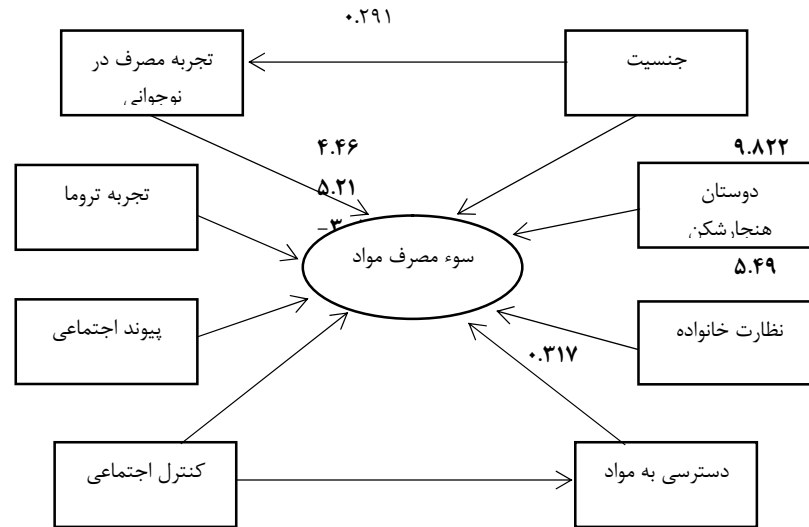
با استفاده از مدل تحلیل مسیر نیز متغیرهای مستقلی که بر مبنای مدل نظری دارای تأثیرات مستقیم و غیر مستقیم بر متغیر سوء مصرف مواد بودند، به ترتیب محاسبه شدند. این مدل نشان می‌دهد که تجربه مصرف در نوجوانی با میزان (۹.۸۲۲)، پیوند اجتماعی (۷.۰۰۱-)، کنترل اجتماعی (۵.۴۹) و دوستان هنجار شکن (۵.۲۱) به ترتیب بیشترین

^۱ Durbin-Watson

تأثیر را بر سوء مصرف مواد در بین جوانان دارند. بعد از آن عوامل دیگری مانند جنسیت (۴.۴۶)، دسترسی به مواد (۳.۳۲) و نظارت خانواده (-۳.۰۱) بر میزان سوء مصرف مواد در بین دانشجویان تأثیرگذار است. همچنین متغیر جنسیت با تأثیر بر تجربه مصرف مواد در نوجوانی (۰.۲۹۱) و کنترل اجتماعی نیز با تأثیر بر دسترسی به مواد (۰.۳۱۷)، اثر غیر مستقیم بر سوء مصرف مواد در بین جوانان دارند.

جدول ۱۱: اثر کل متغیرهای مستقل بر متغیر وابسته (سوء مصرف مواد)

متغیر مستقل	متغیر وابسته	اثر مستقیم	اثر غیر مستقیم	اثر کل
جنسیت	سوء مصرف مواد	۴.۴۶	۰.۲۹۱	۴.۷۵۱
دوستان هنجارشکن		۵.۲۱	-	-
نظارت خانواده		-۳.۰۱	-	-
دسترسی به مواد		۳.۳۲	-	-
تجربه تروما		۷.۰۳۲	-	-
تجربه مصرف در نوجوانی		۹.۸۲۲	-	-
پیوند اجتماعی		-۷.۰۰۱	-	-
کنترل اجتماعی		۵.۴۹	۰.۳۱۷	۵.۸۰۷

شکل ۲: مدل تحلیل مسیر

نتیجه‌گیری

هدف از پژوهش حاضر بررسی شیوع مصرف مواد در دانشجویان دانشگاه اصفهان بود. نتایج نشان داد که سه ماده قلیان، سیگار و مشروبات الکلی به ترتیب با ۶۸.۹۵٪، ۳۸.۹٪ و ۱۷.۲۹٪ بیشترین میزان مصرف را به خود اختصاص داده‌اند. اگر چه سیگار و قلیان ممکن است به خطرناکی و زیانباری مصرف مواد نباشد، با این حال، بوتوین^۱ (۲۰۰۰)، مصرف سیگار را مقدمه و درگاهی برای فراهم ساختن زمینه ورود به مصرف مواد می‌داند. بر این اساس نباید از مصرف روزافزون سیگار و قلیان در بین اقشار مختلف مردم بویژه دانشجویان غافل بود. در این مطالعه مصرف مواد در پسران با تفاوت معنی‌داری بیش از دختران بود. این یافته پژوهش تا حدودی با نتیجه پژوهش طارمیان و همکاران (۱۳۹۲)، مردانی و همکاران (۱۳۹۱)، دهقانی و همکاران (۱۳۸۹) و دیلک اوزتاش (۲۰۱۶)، همسویی دارد. در تبیین این یافته پژوهش می‌توان گفت که جنسیت به‌عنوان یک عامل خطر در مصرف مواد باید در نظر گرفته شود. به سخن دیگر، پسران بیشتر از دختران در معرض خطر مصرف مواد قرار دارند؛ بنابراین، امکانات پیشگیری باید بیشتر معطوف به پسران باشد. همچنین یافته‌ها رابطه معنی‌داری بین وضعیت تأهل و میزان سوء مصرف مواد نشان می‌دهد. میزان میانگین‌ها حاکی از آن است که میزان مربوط به مصرف مواد در بین مطلقه‌ها بسیار بیشتر از مقدار آن برای سایر پاسخگویان شده است. همچنین میانگین مصرف در بین مجردها بیشتر از متأهلین می‌باشد. بر این اساس، می‌توان چنین استنباط کرد که متأهل بودن یک عامل پیشگیری‌کننده و محافظت‌کننده در مصرف مواد است. در ادبیات آسیب‌شناسی اجتماعی از تأهل به‌عنوان یکی از عامل‌های پیشگیری‌کننده یاد می‌شود.

یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که درصد قابل توجهی از دانشجویان گزارش کرده‌اند که در بین دوستان آنها فرد یا افرادی هستند که مواد، مشروبات، قلیان و سیگار مصرف می‌کنند و شیوع مصرف مواد در بین دوستان یکی از عوامل خطرناک مصرف مواد است. در دوره نوجوانی و جوانی از نفوذ خانواده و والدین بر فرزندان کاسته می‌شود و افراد بیشتر تحت تأثیر همسالان و دوستان قرار می‌گیرند. همسالان و دوستان الگوهای رفتاری تلقی می‌شوند که ممکن است شخص با آن‌ها هم‌رنگی و همراهی داشته باشد و یا این که حتی در بسیاری از تصمیم‌گیری‌ها از آنها تبعیت کند. پس، در صورتی که در بین دوستان فرد یا افرادی مصرف مواد و سایر موارد را داشته باشند، این مسأله می‌تواند احتمال گرایش به

^۱ Botvin

مصرف را در فرد بالا ببرد. پژوهش عبدلی سلطان احمدی و همکاران (۱۳۹۵)، مردانی و همکاران (۱۳۹۱)، کاراتای نازان (۲۰۱۹) و الیاس و همکاران (۲۰۱۵) نشان می‌دهد که تعامل و همراهی با همسالان یکی از عوامل مهم گرایش به مصرف مواد در بین جوانان است. در مجموع باید اذعان کرد که دوستان و همسالان نقش آشکاری در گسترش سوء مصرف مواد دارند و به‌عنوان یکی از عوامل خطرزا در گرایش به مصرف مواد تلقی می‌شوند. دسترسی به مواد، تجربه مصرف مواد در دوران نوجوانی و مصرف مواد و الکل در خانواده نیز از عوامل مؤثر بر سوء مصرف مواد در بین دانشجویان است. شاید در دسترس بودن مواد مخدر یکی از مهم‌ترین علل افزایش سوء مصرف مواد به شمار می‌آید. ۸۹.۴ درصد از دانشجویانی که تجربه استفاده از مواد مخدر را داشته‌اند اعلام کرده‌اند که دسترسی به مواد آسان است. این نتیجه با نتایج پژوهش الیاس و همکاران (۲۰۱۵)، همسویی دارد. از نظر پلیس مبارزه با مواد مخدر کشور نیز، فضای مجازی به‌عنوان یکی از مهم‌ترین راه‌ها برای تبلیغ مواد مخدر است و امروز دسترسی راحت به واسطه فضای مجازی به مواد مخدر، این آسیب‌پذیری را برای نوجوانان، دانش‌آموزان و دانشجویان ایجاد کرده است. و از آنجایی که نوجوانان آسیب‌پذیرترین قشر در برابر اعتیاد هستند و دوران نوجوانی دورانی پر از کشمکش و استرس است که فرد با تغییرات جسمانی، جنسی و روانی روبرو می‌شود، عدم وجود بسترهای اجتماعی و خانوادگی مناسب و شرایط تربیتی و فرهنگی می‌تواند در این مرحله حساس باعث بوجود آمدن سوء مصرف مواد در دوران نوجوانی و ادامه مصرف در دوران جوانی و میانسالی شود.

تجربه تروما (آسیب، شوک و سانحه) نیز یکی از عوامل تشدیدکننده برای گرایش به مواد مخدر در جوانان می‌باشد. پژوهش‌ها نشان می‌دهد افرادی که قبلاً دچار تروما شده‌اند بیشتر مستعد استفاده از مواد مخدر و روانگردان‌ها هستند. کاراتای و گراسلان (۲۰۱۹)، در ترکیه به این نتیجه رسیدند که حوادث آسیب‌زا یکی از عوامل مؤثر بر سوء مصرف مواد در بین نوجوانان و جوانان است. کنترل اجتماعی و پیوند اجتماعی نیز از عواملی است که بر سوء مصرف مواد اثرگذار است. نتایج پژوهش جهانگیری و غلامزاده (۱۳۹۰)، نیز حاکی از آن است که بین کنترل اجتماعی (میزان دلبستگی، میزان تعهد، میزان مشارکت، میزان اعتقاد جوانان) و اعتیاد آنها رابطه معناداری وجود دارد. در واقع افرادی که در نقش‌ها و فعالیت‌های اجتماعی، درگیری و مشارکت کمتری دارند فرصت‌های ارتکاب جرم آن‌ها نیز بیشتر است. این افراد بیشتر به سمت فعالیت‌های ضد اجتماعی گرایش پیدا می‌کنند.

با وجود اینکه هشدارها و تبلیغاتی پیرامون مضرات مواد مخدر در جریان است همچنان تصورات نادرستی درباره مصرف مواد مخدر وجود دارد. یکی از این تصورات اشتباه این است که نوعی از مصرف وجود دارد که می‌توان آن را تفریحی و تفننی نامید، اما غافل از آنکه این وضعیت، گذرا و موقتی است و پس از گذشت زمانی که برای هر فرد متفاوت است مقدار مصرف بالا می‌رود و وابستگی به ماده مصرفی ایجاد می‌شود. توزیع‌کنندگان مواد نیز تبلیغاتی در خصوص مواد روانگردان می‌کنند مبنی بر این که اعتیادآور نیستند، شادی آورند و حافظه را تقویت می‌کنند. بنابراین لازم است آگاهی درباره این موضوع در دانشجویان ارتقاء یابد. سوء مصرف مواد از آن رو حائز اهمیت است که عواقب وخیم آن تنها فرد مورد نظر را در بر نمی‌گیرد، بلکه خانواده، دوستان و همکاران نیز در معرض آثار ویرانگر آن قرار خواهند گرفت. همچنین درمان سوء مصرف مواد نیز پرهزینه، دشوار و طاقت‌فرسا است. بنابراین پیشگیری از سوء مصرف مواد می‌تواند در جلوگیری از تحمل هزینه‌های سنگین به اجتماع جلوگیری کند. سوء مصرف مواد مخدر وقتی در جامعه‌های شیوع پیدا می‌کند هزینه‌های کلان اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی بر آن جامعه تحمیل می‌کند.

دانشجویان به‌عنوان سرمایه‌های بزرگ فکری و نیروی انسانی بالقوه نقش بزرگ و انکارناپذیری در موفقیت و رستگاری هر جامعه‌ای می‌توانند داشته باشند. از سوی دیگر این سرمایه‌های گران‌بها در معرض آسیب‌های جدی اجتماعی از جمله اعتیاد قرار دارند. دوری از خانواده و حضور در جمع دوستان در خوابگاه نوعی حس کسب استقلال فردی اثبات توانایی‌های خود در افراد شکل می‌دهد که دارای جنبه‌های مثبت و منفی است. همچنین نداشتن قدرت نه گفتن، اعتماد به نفس و عزت نفس پایین، درگیری در مسائل عاطفی، دشواری دروس تحصیلی، عدم تاب‌آوری در برابر مشکلات و چالش‌های موجود، نداشتن قدرت حل مسأله و سبک حل مسأله هیجان‌مدار و اجتنابی، می‌تواند دانشجویان را به دنبال تسکین‌های موقت از جمله اعتیاد روانه و باعث اعتیاد آن‌ها می‌شود. از جمله راهکار برای جلوگیری دانشجویان افزایش آگاهی دانشجویان در مورد آسیب‌های اعتیاد، کسب آگاهی لازم در مورد مواد مخدر و آسیب‌های جدی آن‌ها، افزایش فعالیت‌های ورزشی و اجتماعی - فرهنگی در دانشگاه‌ها است.

با توجه به این که نمونه مورد نظر فقط از میان دانشجویان دانشگاه اصفهان انتخاب شده است، در تعمیم نتایج بایستی احتیاط شود. یافته‌های پژوهش حاضر با استفاده از پرسشنامه گردآوری شده است، اگر چه مطالعات نشان داده‌اند که خودگزارشی مصرف

مواد، الکل، سیگار و غیره در بین جوانان تقریباً معتبر است (محمدخانی، جزایری، محمدخانی، رفیعی و قاضی طباطبایی، ۱۳۸۶)؛ بنابراین، با توجه به یافته‌های پژوهش پیشنهاد می‌شود که مسئولان و دست‌اندرکاران با تدابیر و راهکارهای مناسب و کارآمد همچون آموزش مهارت‌های زندگی و اجتماعی، پیشگیری از مصرف مواد را مدنظر قرار دهند.

پیشنهادات پژوهش

مسئولان باید فضایی مملو از تعامل و اعتماد میان جوانان ایجاد کنند تا آنها به صورت داوطلبانه در برنامه‌های مختلف مبارزه اجتماعی با اعتیاد، مشارکت کنند و آموزش مهارت‌های زندگی را فراگیرند. از این طریق، جوانان از خطرات مصرف مواد مخدر صنعتی و شیمیایی آگاه می‌شوند و خود آنها به‌عنوان مربی به سایر افراد آموزش می‌دهند.

پیوند میان دانشگاه و خانواده و افزایش تعاملات میان این دو نهاد در فهم بهتر از شرایط دانشجو و آسیب‌های احتمالی و همچنین نظارت بهتر در پیشگیری از ورود به دنیای مصرف مواد نقش مهمی دارد.

یکی از قابلیت‌های اساسی شبکه‌های اجتماعی و فضای مجازی دسترسی به مخاطب است و می‌توان از این ظرفیت‌ها در امر پیشگیری از ابتلا به مصرف مواد مخدر صنعتی و شیمیایی استفاده کرد.

در کنار برنامه‌های پیشگیرانه در راستای مبارزه اجتماعی با مواد مخدر صنعتی و شیمیایی باید به طرح‌های شادی و نشاط جوانان نیز توجه شود، امید به آینده باعث می‌شود تصویر مصرف مواد مخدر صنعتی و شیمیایی از اذهان آنها پاک شود.

فهرست منابع:

- آسایش، حمید؛ فریدون، جهانگیر؛ قربانی، مصطفی؛ بادله، محمدتقی؛ رضاپور، عزیز؛ سلیمانی، محمدعلی؛ منصوریان، مرتضی؛ نوروزی، مهدی (۱۳۹۱). "سوء مصرف مواد مخدر و ارتباط روش‌های مصرف مواد با عوامل سنی در معتادان به مواد مخدر"، مجله توسعه پژوهش در پرستاری و مامایی، دوره نهم، شماره ۲.
- جهانگیری، پرویز؛ غلامزاده نطنزی، امیرحسین (۱۳۹۰). "بررسی رابطه بین کنترل اجتماعی و گرایش به سوء مصرف مواد مخدر در جوانان"، مطالعات امنیت اجتماعی، شماره ۲۶.
- جی، دونالد (۱۳۸۸). نظریه‌های بزهکاری، مترجم صغرا ابراهیمی قوام، تهران، انتشارات دانشگاه علوم انتظامی.
- دهداری، طاهره؛ جعفری، علیرضا؛ جوینی، حمید (۱۳۹۰). "بررسی دیدگاه‌های دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی تهران در مورد عوامل مؤثر بر قلیان"، مجله علوم پزشکی رازی، ۱۹(۹۵).
- دهقانی، خدیجه؛ زارع، اصغر؛ دهقانی، حمیده؛ صدقی، هاجر؛ پور موحد، زهرا (۱۳۸۹). "شیوع و عوامل مرتبط با سوء مصرف مواد مخدر در دانشجویان علوم پزشکی شهید صدوقی یزد"، مجله دانشگاه علوم پزشکی شهید صدوقی یزد، ویژه‌نامه همایش رفتارهای پرخطر، دوره ۱۸، شماره ۳.
- ساترلند و کرسی (۱۳۷۸). دو نوع تبیین رفتار بزهکارانه مندرج در کتاب نظریه‌های بنیادی جامعه‌شناختی، کوزر و روزنبرگ، ترجمه فرهنگ ارشاد، تهران: نشر نی.
- ستوده، هدایت‌اله (۱۳۷۶). مقدمه‌ای بر آسیب‌های اجتماعی، تهران: آوای نور.
- سراج‌زاده، حسین و فیضی، ایرج (۱۳۸۲). "مصرف مواد مخدر و مشروبات الکلی در بین دانشجویان دانشگاه‌های دولتی در سال ۱۳۸۱-۱۳۸۲"، فصلنامه رفاه اجتماعی، ۶(۲۵).
- سلیمی، علی و محمد داوری (۱۳۸۰). جامعه‌شناسی کجروی، انتشارات پژوهشکده حوزه و دانشگاه.
- سیام، شهره (۱۳۸۵). "بررسی شیوع سوء مصرف مواد اعتیادآور بین دانشجویان پسر دانشگاه‌های مختلف شهر رشت در سال ۱۳۸۴"، طبیب شرق، ۸(۴).
- سیف‌الهی، سیف‌الله (۱۳۸۱). جامعه‌شناسی مسایل اجتماعی ایران، تهران: انتشارات مؤسسه جامعه‌پژوهان سینا.

- شمسی، میمندی، منظومه؛ ضیاء‌الدینی، حسن شریفی یزدی، علیرضا (۱۳۸۷). "عوامل مؤثر در گرایش به مواد مخدر از دیدگاه دانش‌آموزان دبیرستانی کرمان"، مجله علمی دانشگاه علوم پزشکی فردوس، ۱۲(۳)، پیاپی ۴۸.
- شیخی فینی، علی‌اکبر؛ کاوسیان، جواد و ولی‌الله رضانی (۱۳۸۸). "عوامل خطر و محافظت‌کننده گرایش به مصرف مواد در دانشجویان"، فصلنامه پژوهش در سلامت روانشناختی، ۳(۳).
- صرامی، حمید؛ قربانی، مجید؛ تقوی، منصور (۱۳۹۲). "بررسی دو دهه تحقیقات شیوع‌شناسی مصرف مواد در بین دانشجویان دانشگاه‌های ایران"، فصلنامه اعتیاد پژوهی سوء مصرف مواد، سال هفتم، شماره ۲۷.
- طارمیان، فرهاد؛ بوالهری، جعفر؛ پیروی، حمید و عسگری، علی (۱۳۹۲). "شیوع مصرف مواد در دانشجویان دانشگاه‌های علوم پزشکی تهران"، اعتیادپژوهی، ۷(۲۸).
- عبدلی سلطان احمدی، جواد؛ امانی ساری بگلو، جواد؛ کاظم‌زاده بیطالی، مهدی (۱۳۹۵). "بررسی عوامل مؤثر بر سوء مصرف مواد مخدر از دیدگاه دانشجویان: کاربست نقشه‌های شناختی فازی"، فصلنامه اعتیادپژوهی سوء مصرف مواد، سال یازدهم، شماره ۴۱.
- قنبری برزبان، علی؛ دهقانی، حمید (۱۳۹۷). "بررسی و تحلیل توزیع جغرافیایی آسیب‌های اجتماعی با تأکید بر اعتیاد در اصفهان، چالش‌ها و نگرانی‌ها"، برنامه‌ریزی فضایی، سال نهم، شماره ۲، پیاپی ۳۳.
- قویدل حیدری، محبوبه؛ آذر؛ خرداد، فاطمه (۱۳۹۱). روش‌های مؤثر پیشگیری از سوء مصرف مواد مخدر از نگاه دانشجویان، برگزیده خلاصه مقالات اولین کنگره بین‌المللی دانشجویی اعتیاد، دبیرخانه مرکزی کنگره بین‌المللی دانشجویی اعتیاد، ارومیه: انتشارات دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی و درمانی ارومیه.
- کارکنان، محمد (۱۳۹۵). "تحلیل جامعه‌شناختی پدیده اعتیاد"، فصلنامه دانش نظامی اصفهان، شماره ۱۰.
- مبلغی، جعفر؛ یعقوبی، آیدین؛ یعقوبی، علی؛ احمدی آملی، هادی؛ برنا، لیلا؛ یعقوبی، آنارام (۱۳۹۰). "بررسی الگوی تروما و عوامل مرتبط با آن در مصدومین تحت درمان در بیمارستان بعثت سنندج"، مجله علمی دانشگاه علوم پزشکی کردستان، دوره نوزدهم، بهار.

محمدخانی، شهرام (۱۳۸۵). مدل ساختاری مصرف مواد در نوجوانان در معرض خطر: ارزیابی اثر آموزش مهارت‌های زندگی بر عوامل میانجی مصرف مواد، پایان‌نامه دکتری، دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی.

مردانی، حمید؛ شیخ‌فینی، علی‌اکبر؛ کاوسیان، جواد (۱۳۹۱). "شیوع‌شناسی مصرف مواد در دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی بندرعباس"، مجله وزارت علوم (ISC 18)، شماره ۲۳.

ممتاز، فریده (۱۳۸۱). انحرافات اجتماعی: نظریه‌ها و دیدگاه‌ها، تهران: شرکت سهامی انتشار.

میرمحمد تبار، احمد؛ مظلوم خراسانی، محمد (۱۳۹۶). فراتحلیل تحقیقات انجام شده در حوزه مسائل اجتماعی ایران (با تأکید بر سوء مصرف مواد)، مسائل اجتماعی ایران، سال هشتم، شماره ۱.

ولد، جرج؛ توماس، برنارد و جفری، اسنیپس (۱۳۸۰). جرم‌شناسی نظری، ترجمه علی شجاعی، تهران: انتشارات سمت.

Alhyas, L; Al Ozaibi, N; Elarabi, H; El-Kashef, A; Wanigaratne, S; Almarzougi, A; Alhosani, A & Ghaferi, H. (2015). Adolescents' perception of substance use and factors influencing its use: a qualitative study in Abu Dhabi. Published online 2015 Mar 2.

Botvin, G. J. (2000). "Preventing drug abuse in schools: social and competence enhancement-approaches targeting individual-level etiological factors", *Addictive Behavior*, 25, 887-897.

Castello, B. & P., R. Vowell (1999). "Testing control theory & Differential Association", *Criminology*, 37 (4): 815-842.

Cooper, M. L. (2002). "Alcohol Use and Risky Sexual Behavior among College Students and Youth: Evaluating the Evidence", *Journal of Studies on Alcohol/Supplement*. 14, 101-117.

Erickson, Kristan, R. Crosnoe & Sanford M. Dornbusch (2000). "A Social Process model of Adolescent Deviance", *Journal of Youth & Adolescence*. 29 (4): 395-425.

Gardner, L. & Shoemaker, D. (1989). "Social bonding & delinquency: A comparative analysis", *the sociological Quarterly*. 30: 481-500.

Hall, K. M., Irwin, M. M., Bowman, K. A., Frakenderger, W., Jewtt, D. C. (2005). "Illicit use of prescribed stimulant medication among college students", *Alcohol Health*, 53 (4), 167-174.

Hirschi, T. (1969). *Causes of delinquency*. University of California press, Berkeley. Nye, F. Ivan (1958). *Family relationships and delinquent behavior*. John Wiley, New York. Sampson, Robert J. John laub (1993). *Crime in the making, pathways and turning points through life*. Cambridge, Harvard university press.

Karatay, G. & Gurarslan Bas, N. (2019). "Factors affecting substance use and self-efficacy status of students in eastern Turkey", *Article Cienc. Saude Colet.* 24 (4) Apr 2019.

Oztas, D; Kalyon, A; Ertugrul, A; Gundogdu, C; Balcioglu, H; Saglan, Y; Bilge, U. & Karahan, S. (2016). "Evaluation of Risk Factors Affecting Substance Use among Tenth-Grade Students", *BioMed Research International*, Vol. 2018, Article ID 1407649, 11 pages.

Perkins H. W. (2002). "Surveying the Damage: A Review of Research on Consequences of Alcohol Misuse in College Populations", *Journal of Studies on Alcohol/Supplement*, 14, 91.

Ray, Oakley Stern; Ksir, Charles (2002). *Drugs, Society, and Human Behavior*. McGraw-Hill. ISBN.

Rimsza, M. E., Moses, K. (2005). "Substance abuse on the college campus", *Alcohol Health*, 52, 307-319.

Rueda Silva, L; Malbergier, A; Stempliuk, V.A; Andrade, A.G. (2012). "Factors associated with drug and alcohol use among university students. ¹¹Departamento de Psiquiatria. Faculdade de Medicina", USP. Sao Paulo, SP, Brasil, *Rev Saude Publica*; 40(2): 280-288.

West, R. (2013). "Theory of Addiction", *Addiction Press*, Publisher: John Wiley & Sons, 2013.

Epidemiology of Drug Use and Sociological Explanation of Factors Affecting Students' Drug Abuse (Case Study: Isfahan University Students)

Hamid Dehghani (Ph.D)¹

DOI: 10.22055/QJSD.2021.16922

Abstract:

The purpose of this study was to investigate the prevalence of drug abuse among Isfahan University students and to determine the sociological factors affecting students' abuse. The theoretical framework for the research is based on Hirsch's social control theories, Sutherland's differential link, and Merton's social construction and anomie. The statistical population of the study consisted of all students of Isfahan University in 2019. The sample size using Cochran's formula is 480 people randomly selected. The research method is descriptive-analytical survey and the research tool is a modified questionnaire of prevalence of substance use for data collection. Data analysis was performed using spss25 software. The results of data analysis showed that there is a significant difference between male and female students in substance use. Also, adolescents' experiences of substance abuse (9.822), social bonding (-7.001), social control (5.49), and abusive friends (5.21) had the highest impact on substance abuse among youth, respectively. Subsequently, other factors such as gender (4.46), access to drugs (3.32), and family supervision (-3.01) have an impact on student substance abuse.

Key Concepts: *Substance Abuse, Epidemiology, Students, Sociological Explanation*

¹ Assistant Professor, Department of Social Sciences, University of Isfahan, Isfahan, Iran, dehghan_hamid@yahoo.com

